

УДК 631:336.2

І.М. Івасько
аспірантка Державної установи
«Інститут економіки та прогнозування
НАН України»

РОЗВИТОК СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

I.M. Ivasko
P.G. Institute for economics and forecasting
National Academy of Sciences of Ukraine

DEVELOPMENT OF SOCIAL SECURITY OF SUBJECTS AGRICULTURAL SEKTOR OF UKRAINE

Анотація. У дослідженні проведено аналіз становлення системи соціального забезпечення в аграрному секторі економіки України протягом 1999-2016 років і надано оцінку системам соціального страхування сільськогосподарських працівників у країнах ЄС, а також розроблено практичні рекомендації з удосконалення системи соціального страхування суб'єктів аграрного сектору економіки України з метою покращення рівня життя сільського населення, з одного боку, а з іншого — полегшення навантаження на фонд заробітної плати для сільгосппідприємств.

Annotation. In the research analyzed the formation of the social security system in the agricultural sector of Ukraine during 1999-2016 years and the estimation of social insurance of agricultural workers in the EU. Practical recommendations to improve the social security system of the agricultural sector of Ukraine for improving the living standards of the rural population, on the one hand and on the other — facilitate the burden on wage fund for farms.

Ключові слова: загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ), соціальне забезпечення, сільськогосподарський працівник, сільськогосподарське підприємство, фонд заробітної плати, податок на доходи фізичних осіб, аграрний сектор, соціальне страхування в країнах ЄС.

Keywords: obligatory state social insurance, social welfare, farm worker, agricultural enterprise, wage fund, income tax, the agricultural sector, social security in the EU.

Постановка проблеми. В аграрному секторі економіки України потребує розвитку система суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення сільськогосподарських працівників унаслідок соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо). За умов падіння реального сектору національної економіки і рівня життя населення проблема соціального забезпечення на селі набуває особливо важливого значення. [1] Соціального захисту потребують 13,2 млн сільського населення. З них лише 560,3 тис. найманих працівників є членами обов'язкового державного соціального страхування ЄСВ. Члени 4,1 млн особистих селянських господарств до 2016 року були поза межами соціального

законодавства. [2] В Україні суб'єкти аграрного сектору економіки підлягають під загальну систему обов'язкового державного соціального страхування. За величиною ставок на соціальне страхування у світовому рейтингу за 2015 рік Україна посіла друге місце після Франції, випередивши низку інших країн з розвинутою економікою. Враховуючи специфічні внутрішні та зовнішні фактори впливу на процес сільськогосподарського виробництва, такий загальний підхід створює дві основні проблеми: 1) для сільгосппідприємців — юридичних осіб — високе навантаження на фонд заробітної плати; 2) для фізичних осіб, самозайнятих у сільському господарстві — відсутність механізмів соціального захисту.

Об'єкт дослідження — це процес перерозподілу національного доходу та механізми забезпечення соціальних стандартів життя суб'єктів аграрного сектору економіки в умовах дії соціальних ризиків.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних засад і прикладних питань щодо взаємозв'язку розвитку компенсаційних механізмів соціального захисту та ефективності виробництва в аграрному секторі економіки України.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектичні методи наукового пізнання, системний підхід до вивчення проблем необхідності соціального забезпечення сільського населення та порівняльний аналіз досвіду країн ЄС у вирішенні поставлених завдань.

Аналіз джерел. Проблема соціального захисту сільськогосподарських працівників досліджують переважно вчені розвинутих країн світу з економікою соціального спрямування: Ж. Лептур, Ф. Невенс, Т. Медонос, В. Марре, М. Квісінська-Здренка.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є розробка практичних рекомендацій з розвитку системи заходів соціального забезпечення суб'єктів аграрного сектора. На шляху досягнення поставленої мети необхідно виконати низку завдань: провести аналіз чинного законодавства в частині соціального страхування в аграрному секторі України та надати оцінку системі соціального забезпечення сільськогосподарських працівників в країнах ЄС.

Виклад основного матеріалу.

Наприкінці 90-х років, коли аграрний сектор економіки України перебував в глибокій економічній кризі, з метою полегшення навантаження на фонд заробітної плати було прийнято рішення в 1999 році замінити ряд податків і внески до соціальних фондів фіксованим сільськогосподарським податком (ФСП). Із суми ФСП на обов'язкове державне пенсійне страхування відраховувалося 68 %, на обов'язкове соціальне страхування — 2 %.

Починаючи з 2004 року сільськогосподарські підприємства повинні робити внески у Пенсійний фонд, фонд соціального страхування та фонд страхування від безробіття. Для застрахованих осіб, визначених підпунктом 2.2.1 пункту 2.2 Інструкції, які працюють у платників фіксованого сільськогосподарського податку (крім осіб, які мали та/або мають статус інвалідів), були встановлені такі ставки: 34 % за 2004 рік; 8,4 % за період з 01.01.2005 до 30.03.2005; 8,46 % за

період з 31.03.2005 до 31.12.2006, 13,78 % за 2007 рік, 21,92 % за 2008 рік, 28,56 % за 2009 рік, 35,2 % з 01.01.2010 року по 31.12.2010 року включно [3].

З 2011 року почав діяти єдиний соціальний внесок, який включає чотири окремі відрахування: до Пенсійного фонду; до фондів страхування на випадок безробіття; із тимчасової втрати працездатності; від нещасних випадків на виробництві. Хоча єдиний соціальний внесок не входить до системи оподаткування, проте повноваження з адміністрування ЄСВ покладено на Державну фіскальну службу, яка підпорядкована Міністерству доходів і зборів.

Ставка ЄСВ для підприємств становила від 36,76 % до 49,7 % відповідно до 67 класів професійного ризику. Зокрема, сільськогосподарські підприємства нараховували на фонд заробітної плати внески ЄСВ за ставкою 37,19 % (22 клас професійного ризику). [4] Крім того із заробітної плати працівників утримувалось 3,6 % ЄСВ і 15 % — основна та 17 % — додаткова ставки ПДФО для доходів, що перевищують десятикратний розмір мінімальної заробітної плати. Прогресивна шкала з ПДФО діяла до 2015 року включно, коли додаткова ставка була збільшена до 20 %.

З 1 січня 2016 року Податковим Кодексом встановлено загальну ставку ПДФО 18 %. Крім того, встановлена єдина ставка нарахування ЄСВ, розмір якої дорівнює 22 %. Базою для оподаткування ПДФО і нарахування ЄСВ є дохід або заробітна плата, але для ЄСВ встановлені нижня і верхня межа внесків [5].

У тому випадку, якщо база нарахування ЄСВ є меншою, ніж розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на місяць, за який отримано дохід, сума ЄСВ розраховується із розміру мінімальної заробітної плати. Мінімальний страховий внесок ЄСВ складає з 01.01.2016 року 303 грн 16 коп.

ЄСВ нараховується лише в межах максимальної бази нарахування. Якщо сума заробітної плати перевищує цю суму, то ЄСВ сплачується лише з максимальної бази. З 1.01.2016 ця сума складає 33250 грн (25 прожиткових мінімумів для працездатних осіб), тобто максимальна сума ЄСВ, яку необхідно сплатити підприємству, складатиме 7315 грн [4].

Законом України від 24.12.2015 р. № 909-VIII внесено зміни до статей 4, 7, 8 Закону «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 № 2464-VI відповідно до яких з 01 січня 2016 року скасовано утримання ЄСВ з доходів фізичних осіб у розмірі 3,6 %.

На нашу думку, неоднозначне значення для сільськогосподарських підприємств має зниження ставки ЄСВ з 37,19 % до 22 %. Оскільки із запровадженням нижньої межі страхового внеску, нарахування на фонд заробітної плати щорічно збільшуватиметься, як і розмір мінімальної заробітної плати, що встановлюється Законом. Хоча середня заробітна плата в сільському господарстві на кінець 2015 року становила 3813 грн, що перевищує мінімальну заробітну плату більше, ніж у 3 рази [6].

Однозначно негативне значення такий загальний підхід соціального страхування матиме для членів особистого селянського господарства. Як зазначається в ч. 1 ст. 10 Закону про ЄСВ, з 1 січня 2016 року члени фермерського й особистого селянського господарства мають право брати добровільну участь у всіх

видах загальнообов'язкового державного соціального страхування. На нашу думку, для членів фермерського господарства та ОСГ необхідно розробити окремі механізми соціального захисту. Це підтверджує досвід таких європейських країн, як Франція та Польща. Як показує аналіз максимальних ставок соціального страхування у країнах ЄС та в Україні (рис. 1), у 2015 році вітчизняні підприємства мали досить високі ставки соціального страхування. Польська загальна система соціального страхування характеризувалась порівняно невисокими ставками, а саме 22,71 %, тобто на рівні з Україною у 2016 році. Проте для аграрного сектору в Польщі створений окремий фонд соціального страхування фермерів, який передбачає невисокі внески та повний соціальний захист.

**СТАВКИ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ У КРАЇНАХ ЄС
ТА В УКРАЇНІ СТАНОМ НА 2015 РІК, У ВІДСОТКАХ**

Джерело: складено автором за даними сайту tradingeconomics.com

Рис. 1. Порівняння загальних систем соціального страхування

Державна програма соціального та пенсійного страхування громадян у Польщі також не брала в розрахунок приватних фермерів протягом дуже довгого часу. Приватні фермери та їх сім'ї, які працюють у своїх господарствах з метою самозабезпечення, не мали права на безкоштовну медичну допомогу ще з початку 70-х років і майже до кінця цього періоду вони були позбавлені страхового захисту. З 1 січня 1991 року для польських фермерів почав діяти власний фонд соціального страхування фермерів, відомий як «KRUS» — Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego. Його метою було створення в Польщі незалежної,

спеціалізованої організації, яка могла б взяти на себе і гарантувати ефективну реалізацію завдань, пов'язаних з обслуговуванням страхування, а також брати на себе нові завдання, які на той час не були реалізовані жодною страховою установою у країні (рис. 2).

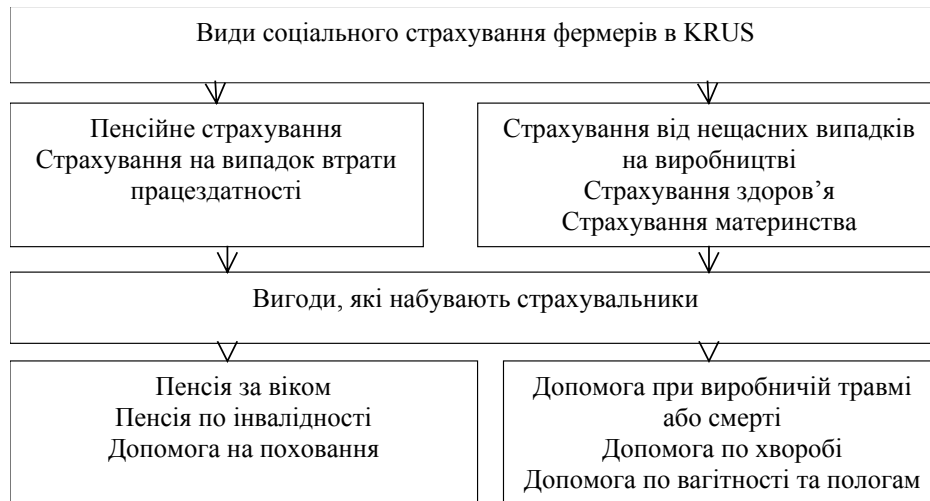

Рис. 2. Соціальне страхування фермерів в Польщі

Фонд соціального страхування сільського господарства (KRUS) проводить незалежну фінансову діяльність, яка охоплює такі фонди:

1. Пенсійний фонд.
2. Фонд соціального страхування фермерів.
3. Адміністративний фонд.
4. Фонд профілактики і реабілітації.
5. Фонд мотивації.

Фермер, який орендує або володіє орною землею більше 1 га сільськогосподарських або лісових угідь, може застрахуватися в KRUS. Внески фермера до KRUS є значно нижчими на відміну від внесків до загальної системи соціального страхування громадян (ZUS), хоча фермери отримують аналогічні послуги щодо охорони здоров'я і соціального забезпечення.

Щомісячні нарахування на пенсійне страхування і страхування на випадок втрати працездатності складають 10 % від базової пенсії за віком. Фермер, в якого площа орних земель більше 50 гектарів, сплачує додатковий щомісячний внесок на пенсійне страхування і страхування на випадок втрати працездатності на такому рівні:

- 12 % від базової пенсії за віком — у разі, коли ферма займає площу орних земель до 100 га,
- 24 % від базової пенсії за віком — у разі, коли ферма займає площу ріллі понад 100 га до 150 га,

— 36 % від базової пенсії за віком — у разі, коли ферма займає площу ріллі вище 150 га до 300 га,

— 48 % від базової пенсії за віком — у разі, коли ферма займає площу ріллі понад 300 га [6].

Необхідно підкреслити, що для сільського господарства Польщі характерна фермерська (сімейна) організаційно-правова форма господарювання. Крім того ці ферми мають у своєму розпорядженні невеликі земельні ділянки, так, 56 % фермерів користуються ділянками від 1 до 5 га, а середній розмір фермерського господарства складає 9,50 га проти середнього розміру українського сільсько-господарського підприємства 503 га. За польським законодавством фермою вважаються сільськогосподарські угіддя, в тому числі лісові землі, власні або орендовані, площею не менше 1 га, будівлі та їх частини, обладнання та інвентар, якщо вони є організованою економічною одиницею господарювання та використовуються для виробництва сільськогосподарської продукції [8].

Фермер зобов'язаний сплатити основний щомісячний внесок на пенсійне страхування і страхування на випадок втрати працездатності в подвійному розмірі за осіб, які працюють на фермі і проводять несільськогосподарську економічну діяльність, наприклад, оренда.

Польські фермери платять свої внески соціального страхування, один раз у квартал. Рада фермерів соціального забезпечення фіксує суму внеску кожен квартал. Фактичні суми внесків KRUS станом на 4 кв. 2016 року становлять від €20/міс. до €116/міс. з пенсійного страхування і страхування на випадок втрати працездатності та €10/міс. на страхування від нещасних випадків на виробництві, хвороби і материнства на одну людину [7].

Станом на 31 грудня 2012 року в цілому були зареєстровані 1 501 190 осіб, а кількість фермерів-пенсіонерів, які отримують пенсію з фонду KRUS, налічувала 1 021 927 осіб [9].

У Франції фермери, члени їх сімей і працівники також мають свою власну колективну систему соціального забезпечення MSA (Mutualite Sociale Agricole). MSA охоплює:

— Медичне страхування. Ставка становить 10,84 % від доходу з мінімальною базою € 5 752;

— Допомога на дитину — 5,4 %;

— Страхування обов'язкового пенсійного забезпечення — 3,20 %, з мінімальною і максимальною базою € 5 752 і € 29 712 відповідно;

— Додаткові пенсії (добровільно) — 10,97 %, з мінімальною базою € 4 314 і максимальною € 29 712;

— Страхування від нещасних випадків і професійних захворювань. Внесок становить близько € 300 для підприємця і € 100 для інших працівників;

— Додаткова пенсія — 2,97 % з максимальною базою € 14 071.

Виплачені внески (за винятком добровільної додаткової пенсії) зменшують оподатковуваний дохід платника податків [10].

У Нідерландах основною організаційно-правовою формою діяльності в аграрному секторі є партнерство. З точки зору оподаткування, партнерство є найоп-

тимальнішою формою господарювання через можливість застосування прогресивної ставки податку на доходи та інших податкових пільг. Тому у Нідерландах, як і в більшості європейських країн, податок на доходи фізичних осіб є основним для виробників сільськогосподарської продукції. Нідерланди — єдина країна в ЄС, яка зобов'язує фермерів вести бухгалтерський облік за повними правилами. У Нідерландах внески на соціальне забезпечення інтегровані в податок на доходи фізичних осіб, тому за адміністрування цих платежів несе відповідальність фіскальна служба. Нарахування внесків на соціальне забезпечення здійснюється на суму доходу до 33 363 євро за ставкою 31,15 %. Так як оподаткування доходів фізичних осіб у Нідерландах носить прогресивний характер, то обчислення відрахувань здійснюється за двома рівнями відповідно до отриманих доходів: 19 645 євро за ставкою 37 % (де 5,85 % — ПДФО, 31,5 % — соцзабезпечення), а решту доходу більше 19 645 євро, але до 33 363 — за ставкою 42 % (де 10,85 % — ПДФО, 31,5 % — соцзабезпечення) (табл. 1). Для фермерів віком від 65 років застосовуються нижчі податкові ставки.

Таблиця 1

**ПРОГРЕСИВНА СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ
(ВІКОМ ДО 65 РОКІВ) В НІДЕРЛАНДАХ У 2013 РОЦІ**

Оподатковуваний дохід, Євро	Ставка, %		
	ПДФО	Соціальне забезпечення	Разом
19 645	5,85	31,15	37
19 646—33 363	10,85	31,15	42
33 364—55 991	42	—	42
Більше 55 991	52	—	52

Джерело: складено автором за даними [11].

Для аграрного сектору Чеської Республіки характерною організаційно-правовою формою господарювання залишається приватне підприємство-юридична особа. У структурі сектору 19 % сільськогосподарських підприємств господарюють на 89 % угідь, що в середньому становить 700 га на одне підприємство. У той час, як на дрібні ферми, що становлять 81 % усіх господарств, припадає лише 11 % сільськогосподарських угідь Чехії, у середньому 21,93 га на одну ферму [11].

Оподаткування та соціальне страхування господарюючих суб'єктів у сільському господарстві Чехії здійснюється на загальних підставах і не має жодних преференцій.

Ставка податку на доходи фізичних осіб у Чехії становить 15 %, крім того застосовується так званий податок «солідарності» за ставкою 7 % на дохід, який становить більше, ніж 48 середніх заробітних плат, а саме 47 000 євро за рік

(табл. 2). До 2007-го року включно в чеській податковій системі мала місце прогресивна шкала ставок з ПДФО: 15, 20, 25 і 32 %.

Таблиця 2

**СТАВКИ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ
АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЧЕХІЇ У 2015 РОЦІ, %**

Вид страхування	Хто сплачує		Всього
	роботодавець	працівник	
Фонд пенсійного страхування	21,5	6,5/8,5	28/30
Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності	2,3	0	2,3
Фонд страхування на випадок безробіття	1,2	0	1,2
Медичне страхування	9,0	4,5	13,5
Всього	34,0	11,0/13,0	45,0/47,0

Джерело: складено автором за даними [13].

Решта фермерів — фізичних осіб, які займаються сільським господарством, вважаються самозайнятими особами. Для самозайнятих осіб ставка обов'язкових внесків пенсійного страхування становить 29,2 % від бази, з яких 28 % припадає на пенсійне забезпечення і 1,2 % на державну політику зайнятості. Базою для нарахування внесків є дохід від сільськогосподарської діяльності, зменшений на суму витрат на виробництво, але не більше, ніж на 80 %. У 2011 році на пенсійне страхування мінімальна сума 802 євро на рік або 66 євро на місяць.

Крім того, ставка страхування на випадок втрати працездатності для загального медичного страхування для самозайнятих осіб становить 13,5 % від бази. Мінімальний щомісячний внесок становить 61 євро місяць, 742 євро на рік [13].

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Проаналізувавши зарубіжний досвід соціального страхування в аграрному секторі, можна умовно виділити на два види систем: загальну та спеціальну. Загальна система соціального страхування не передбачає жодних преференцій для суб'єктів, зайнятих у сільському господарстві. Наприклад, у таких економічно розвинених країнах, як Нідерланди та Чехія, з економікою, що розвивається. Україну також можна віднести до загального виду систем соціального забезпечення. За структурою організаційно-правових форм господарювання вітчизняний аграрний сектор подібний до чеського, переважну більшість угідь обробляється сільгосппідприємствами — юридичними особами. Проте, за важкої економічної ситуації в Україні, сільгосппідприємствам і селянам потрібен спеціальний підхід, направлений на зменшення фінансового навантаження, виходу заробітної плати з тіні та заохочення самозайнятих осіб. Єдиною комплексною стратегією для вирішення виявленої проблеми пропонується встановити мінімальний розмір податкових зобов'язань щодо сплати власником і орендарем податку на доходи фізичних осіб і єдиного соціального внеску з одного гектара

сільськогосподарських земель [14]. На нашу думку, такий шлях вирішення виявленої проблеми є хибним.

Позитивним є досвід Франції та Польщі, які мають спеціальну систему соціального забезпечення для аграрного сектору. Створення в Україні сільськогосподарського фонду соціального забезпечення є першою необхідною умовою цивілізованого розвитку та другою — прийняття на законодавчому рівні обов'язковим пенсійне страхування кожного селянина, оскільки добровільне страхування перечить українській ментальності.

Механізм пенсійного страхування членів ОСГ і самозайнятих осіб має будуватись на таких основах:

— за базу нарахування необхідно взяти розмір мінімальної пенсії, яка в грудні 2016 році складатиме 1247 грн;

— ставка 10 % мінімальної пенсії — 12,47 грн /міс.

Для сільгосппідприємств — юридичних осіб ставку ЄСВ також необхідно знизити до 10 % і базою нарахування залишити заробітну плату. Щорічний перегляд ставки дозволить адекватно реагувати на проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва.

Подальшого дослідження потребують механізми взаємодії держави та сільськогосподарського фонду соціального страхування в частині тимчасової фінансової та законодавчої підтримки.

Література

1. Данніков О. В. Процес уточнення стратегічного напрямку маркетингової діяльності господарюючих суб'єктів на вітчизняному та глобальних товарних ринках / О. В. Данніков // Економіка та підприємництво : зб. наук. пр. молодих учених та аспірантів : у 2 ч. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; — К. : КНЕУ, 2015. — Вип. 34–35, ч. 1. — С. 197–208.
2. «Сільське господарство України за 2015 рік». [Electronic Resource] // Mode of access: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2016/zb/09/zb_agriculture_2015.pdf.zip
3. Постанова Пенсійного фонду України «Про затвердження Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України» від 19.12.2003 № 21-І. [Electronic Resource] // Mode of access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0064-04/page>
4. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» №2464-VI від 08.07.2010 р. [Electronic Resource] // Mode of access: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/page>
5. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» № 909-VIII від 24.12.2015 р. [Electronic Resource] // Mode of access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/909-19/paran798#n798>
6. Середня заробітна плата за видами економічної діяльності за місяць у 2015 році. [Electronic Resource] // Mode of access: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/gdn/Zarp_ek_m/zpm2015_u.htm
7. Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego.- Insurance. [Electronic Resource] // Mode of access: <http://www.krus.gov.pl/krus/krus-w-liczbach/wymiar-kwartalnych-skladek-na-ubezpieczenie-spoleczne-rolnikow/>

8. Івасько І. М. Конвергенція податкової системи аграрного сектору України до країн Європейського союзу / І. М. Івасько // Економіка та підприємництво : зб. наук. пр. молодих учених та аспірантів / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; відп. ред. С. І. Дем'яненко. — К. : КНЕУ, 2012. — Вип. 28. — С. 253–269.
9. Agricultural Social Insurance Fund. Basic Information [Electronic Resource] // Mode of access: http://www.krus.gov.pl/fileadmin/moje_dokumenty/dokumenty/english_web/KRUS_Informacje_Podstawowe_ang_marg_zm_okl_2013.pdf
10. Le portail de l'Économie et des Finances [Electronic Resource] // Mode of access: <http://www.economie.gouv.fr/>
11. Tarieven voor personen die de AOW-leeftijd nog niet hebben bereikt [Electronic Resource] // Mode of access: http://www.belastingdienst.nl/wps/wcm/connect/bldcontentnl/belastingdienst/prive/werk_en_inkomen/bijzondere_situaties/middeling_sterk_wisselende_inkomens/belastingteruggaaf_berekenen/u_bent_het_hele_middelingstijdvak_jonger_dan_de_aow_leeftijd/tarieven_voor_personen_die_de_aow_leeftijd_nog_niet_hebben_bereikt. — Last access: 11.11.2016
12. Agricultural census in the Czech Republic. [Electronic Resource] // Mode of access: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agricultural_census_in_the_Czech_Republic. — Last access: November, 2012
13. Tax Card 2015. [Electronic Resource] // Mode of access: <http://www.kpmg.com/CZ/cs/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Factsheets/Documents/KPMG-Tax-Card-2015.pdf#page=1&zoom=auto,-352,34>
14. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015—2020 роки [Electronic Resource] // Mode of access: <http://minagro.gov.ua/system/files/2015—2020.pdf#page=48&zoom=110,-35,556>

References

1. Dannikov O. V. Proces utochnennja strategichnogo naprjamu marketingovoї dijal'nosti gospodarjujuchih sub'ektiv na vitchiznjanomu ta global'nih tovarnih rinkah / O. V. Dannikov // *Економіка та підприємництво : зб. наук. пр. молодих учених та аспірантів : у 2 ч. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; — Київ : КНЕУ, 2015. — Vip. 34–35, ch. 1. — S. 197–208.*
2. «Sil's'ke gospodarstvo Ukraїni za 2015 rik». [Electronic Resource] // Mode of access: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2016/zb/09/zb_agriculture_2015.pdf.zip
3. Postanova Pensijnogo fondu Ukraїni «Pro zatverdzhennja Instrukcii pro porjadok obchislennja i splati strahuval'nikami ta zastrahovanimi osobami vneskiv na zagal'noobov'jaskove derzhavne pensijne strahuvannja do Pensijnogo fondu Ukraїni» № 21-1 vid 19.12.2003. [Electronic Resource] // Mode of access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0064-04/page>
4. Zakon Ukraїni «Pro zbir ta oblik edinogo vnesku na zagal'noobov'jaskove derzhavne social'ne strahuvannja» №2464-VI vid 08.07.2010 r. [Electronic Resource] // Mode of access: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/page>
5. Zakon Ukraїni «Pro vnesennja zmin do Podatkovogo kodeksu Ukraїni ta dejakih zakonodavchih aktiv Ukraїni shhodo zabezpechennja zbalansovanosti bjudzhetnih nadhodzen' u 2016 roci» №909-VIII vid 24.12.2015 r. [Electronic Resource] // Mode of access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/909-19/paran798#n798>
6. Serednja zarobitna plata za vidami ekonomichnoї dijal'nosti za misjac' u 2015 roci. [Electronic Resource] // Mode of access: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/gdn/Zarp_ek_m/zpm2015_u.htm

7. Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego.- Insurance. [Electronic Resource] // Mode of access: <http://www.krus.gov.pl/krus/krus-w-liczbach/wymiar-kwartalnych-skladek-na-ubezpieczenie-spoleczne-rolnikow/>

8. Ivas'ko I. M. Konvergencija podatкової sistemi agrarnogo sektoru Ukraïni do kraïn Evropejs'kogo sojuzu / I. M. Ivas'ko // *Ekonomika ta pidpriemnictvo* : zb. nauk. pr. molodih uchenih ta aspirantiv / M-vo osviti i nauki Ukraïni, DVNZ «Kiïv. nac. ekon. un-t im. V. Get'mana»; vidp. red. S. I. Dem'janenko. — Kiïv : KNEU, 2012. — Vip. 28. — S. 253–269.

9. Agricultural Social Insurance Fund. Basic Information [Electronic Resource] // Mode of access: http://www.krus.gov.pl/fileadmin/moje_dokumenty/dokumenty/english_web/KRUS_Informacje_Podstawowe_ang_marg_zm_okl_2013.pdf

10. Le portail de l'Économie et des Finances [Electronic Resource] // Mode of access: <http://www.economie.gouv.fr/>

11. Tarieven voor personen die de AOW-leeftijd nog niet hebben bereikt [Electronic Resource] // Mode of access: http://www.belastingdienst.nl/wps/wcm/connect/bldcontentnl/belastingdienst/prive/werk_en_inkomen/bijzondere_situaties/middelings_sterk_wisselende_inkomens/belastingteruggaaf_berekenen/u_bent_het_hele_middelingsstijdvak_jonger_dan_de_aow_leeftijd/tarieven_voor_personen_die_de_aow_leeftijd_nog_niet_hebben_bereikt.- Last access: 11.11.2016

12. Agricultural census in the Czech Republic. [Electronic Resource] // Mode of access: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agricultural_census_in_the_Czech_Republic. — Last access: November, 2012

13. Tax Card 2015. [Electronic Resource] // Mode of access: <http://www.kpmg.com/CZ/cs/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Factsheets/Documents/KPMG-Tax-Card-2015.pdf#page=1&zoom=auto,-352,34>

14. Ėdina kompleksna strategija ta plan dij rozvitku sil's'kogo gospodarstva ta sil's'kih teritorij v Ukraïni na 2015-2020 roki [Electronic Resource] // Mode of access: <http://minagro.gov.ua/system/files/2015-2020.pdf#page=48&zoom=110,-35,556>